

تأثیر منظر طبیعی بر معماری دفاعی گرجستان (نمونه موردی شهرهای مستیا و گوری)

سیده فاطمه مردانی

کارشناس ارشد معماری
seyedehfatemehardani@gmail.com

این مقاله برگرفته از طرح تحقیقاتی «هنر و تمدن قفقاز» و برداشت‌های میدانی سفر مطالعاتی آن در سال ۱۳۹۲ است که در مرکز پژوهشی نظر انجام شد.

چکیده

انسان برای سکونت، جایی را انتخاب می‌کند که در درجه اول بتواند نیازهای مادی خود را مرتفع سازد. او در این گزینش، هم‌زمان به نیازهای ثانویه خود (زیبایی) نیز توجه دارد. امنیت، خوراک و پوشاک، اساسی‌ترین نیازهای انسان در انتخاب مکان سکونت اوست. کشور گرجستان به دلیل طبیعت مستعد سکونت، و امکان استقرار بر روی رشته‌کوه‌های قفقاز و منظر فرهنگی شاخص آن، در طول تاریخ همواره خاستگاه انسان‌ها بوده است. استقرار سکونتگاه‌ها در حاشیه رودها و دامنه کوه‌ها ناشی از شرایط مساعد اقلیمی برای کشاورزی، دامداری و یکجانشینی است. امنیت، نیاز دیگری است که انسان همواره در انتخاب مکان سکونت مورد توجه قرار می‌دهد. اگر محل گزینش شده توسط انسان نتواند تا حد قابل توجهی، ایمنی او را تأمین کند و او از گزند هجوم دشمن در امان نباشد، ناگزیر تمهیداتی می‌اندیشد که بتواند از طریق معماری، این کمبود را جبران کند. شکل‌گیری منظر دفاعی سکونتگاه‌ها، تعامل میان منظر فرهنگی، منظر طبیعی و منظر تاریخی - به عنوان زاینده منظر فرهنگی و طبیعی - بوده که در زیستگاه‌های مختلف، متناسب با تفاوت‌های منظر طبیعی و رویدادهای تاریخی، اشکال متفاوتی به خود گرفته است. منظر دفاعی بخشی اجتناب‌ناپذیر از منظر فرهنگی مجتمع‌های زیستی باستانی و بخشی از فرایند تکامل منظر فرهنگی محسوب می‌شود. معماری مسکونی با رویکرد دفاعی در شهرهای گرجستان، دو گونه مستقل دارد. در شهرهای گوری و تفلیس، منظر دفاعی همچون بسیاری از شهرهای ایران از نوع برج‌ها و باروی دفاعی، به صورت درشت‌دانه، متمرکز و درون‌گراست. در مقابل، در شهرهای مستیا و اوشگولی، نشانی از برج و بارو نبوده، بلکه تک‌برج‌های سنگی مرتفع، ریزدانه و برون‌گرا در سطح شهر پراکنده‌اند.

واژگان کلیدی

منظر طبیعی، منظر فرهنگی، منظر دفاعی، مستیا، گوری.

مقدمه

پراکنده کرده و جمعیت کم و مساحت زیاد شهر، محصور کردن آن را ناممکن می‌سازد. برج‌های دفاعی، جانشین حصار شهر شده‌اند که منظر خاص مستیا را به وجود آورده است.

معماری دفاعی، متأثر از منظر فرهنگی

آثار حیات انسان‌های اولیه را می‌توان در قفقاز جنوبی، به ویژه در گرجستان، پیش‌تر از دوره پارینه‌سنگی ردیابی کرد. از هزاره دوم پیش از میلاد، هم‌زمان با قدرت گرفتن آشوری‌ها، اقوام گله‌دار و دامپرور از سرزمین بین‌النهرین در گرجستان سکنی گزیدند. ساکنان گرجستان در عصر نوسنگی، شکارچی و ماهیگیر و گردآورنده غذا بودند. همچنین بذر می‌کاشتند. تربیت حیوانات نیز بخشی از زندگی مردم در عصر نوسنگی در گرجستان بود (لانگ، ۱۳۸۹). به این ترتیب بستر مناسب این سرزمین، ساکنان بسیاری را در طول تاریخ در خود جای داده است. گرجستان فعلی، شهرها و روستاهای بسیاری دارد که غالباً همان سکونتگاه‌های باستانی‌اند و در طول تاریخ، گسترش یافته‌اند.

ریشه شکل‌گیری سکونتگاه‌های گرجستان نیز بر مبنای تأمین نیازهای اولیه زندگی ساکنان آن بوده؛ تعدد رودها و سهولت دسترسی به آنها، خاک حاصلخیز و زمین‌های مستعد کشاورزی و مراتع دامپروری. در این کشور کوهستانی، پستی‌ها و بلندی‌ها نقش مهمی در سازمان فضایی شبکه سکونتگاه‌های انسانی داشته و از نظر تاریخی، رود- دره‌ها، الگوی اساسی سکونتگاه‌های گرجستان را شکل داده است. گرجستان به روشنی به دو بخش جداگانه تقسیم می‌شود؛ گرجستان شرقی و غربی. این دو بخش به لحاظ اقلیمی، شرایط توسعه و سکونت انسانی با یکدیگر متفاوت‌اند (مترولی، ۱۳۷۵). سکونت انسان‌ها در بستر حاصلخیز گرجستان با امکان‌سنجی قابلیت کشاورزی، دامپروری و ماهی‌گیری شکل می‌گیرد و منجر به پیدایش و گسترش شهرهایی می‌شود که تا به امروز به حیات خود ادامه داده‌اند.

امنیت، یکی از دغدغه‌های انسان برای سکونت در یک منطقه است. او باید در برابر عوامل آسیب‌زا همچون هجوم قبایل و وقوع بلایای طبیعی از خود محافظت کند. سکونت انسان در بستر طبیعی گرجستان نیز از این قاعده مستثنی نیست. این کشور به دلیل موقعیت استراتژیک خود در مجاورت دریای سیاه و جاده ابریشم، همواره مورد توجه اقوام متعدد به‌ویژه رومی‌ها، مغول‌ها، عثمانی‌ها و روس‌ها بوده است. مردم سوان (ساکنان منطقه) برای حفاظت از جان و مال خود در برابر هجوم قبایل، به سمت کوه‌های قفقاز عقب‌نشینی کرده و در دل کوهستان‌های عظیم منطقه پناه می‌گرفتند تا از گزند دشمنان در امان باشند (Bord-koff, 2014). علاوه بر جنگ‌ها، وقوع بلایای طبیعی متناوب در گرجستان - سیل و رانش زمین - امنیت ساکنان را تهدید کرده و با افزایش تمایل آنها به مهاجرت، زمینه مساعدی برای غارت

طبیعت، هنگامی که انسان با آن مواجه شود، به منظر طبیعی و هنگامی که در آن مداخله کند، به منظر فرهنگی بدل می‌شود؛ چراکه انسان محیط را از نگاه خود، فهم و ارزیابی کرده و در طول زمان مورد استفاده قرار می‌دهد؛ بر بستر طبیعت ساکن می‌شود و به دنبال تأمین سرپناه برای خود است. انسان‌های اولیه با کمترین مداخله در طبیعت، غارها را به عنوان سکونتگاه‌ها تصرف می‌کردند. به تدریج بشر از غارهای مرطوب یا شکاف‌های کوه‌ها بیرون آمد و از روش زندگی خود در غار دست برداشت و خارج از آن به فعالیت پرداخت؛ هرچند اقامتگاه‌های غاری و مصنوعی خود را برای استفاده در زمستان یا پناهگاه به هنگام خطر نگاه داشت (لانگ، ۱۳۸۹). انسان، بیرون از غارها در دامان طبیعت، بستر مناسبی برای سکونت انتخاب می‌کند و خانه می‌سازد. او دیگر بهره‌بردار صرف نیست؛ به جای آنکه دانه‌های خوراکی را پیدا و از آنها تغذیه کند، دیگر خود می‌تواند دانه‌های خوراکی را پرورش دهد و به جای آنکه فقط حیوانات را شکار کند، دیگر خود به پرورش دام می‌پردازد.

از زمانی که معیشت انسان به یکجانشینی وابسته شد، شکل‌گیری مجتمع‌های زیستی به عنوان یکی از نمودهای اصلی منظر فرهنگی آغاز شد. از بدو شکل‌گیری مجتمع‌های زیستی، منظر دفاعی همواره بخشی جدایی‌ناپذیر از منظر این سرزمین‌ها بوده است؛ زیرا هر اجتماعی وابسته به چگونگی کیفیت مکان زندگی خود، از نظر حاصلخیزی، سودمندی و قابلیت زیست، کمابیش در معرض تهاجم اقوام سرزمین‌های مجاور بوده است.

این مقاله به بررسی جایگاه منظر دفاعی در بستر فرهنگی گرجستان و تأثیر منظر طبیعی در ایجاد، تکامل و تمایزات آن در این سرزمین پرداخته و چرایی شکل‌گیری دو گونه متفاوت معماری مسکونی با رویکرد دفاعی و تأثیرپذیری از منظر طبیعی (بستر طبیعت) منطقه را مطالعه می‌کند. در این نوشتار، ضمن بررسی منظر دفاعی گرجستان به عنوان بخشی از منظر فرهنگی این سرزمین، به مقایسه شهرهای مستیا و گوری پرداخته می‌شود و نقش منظر طبیعی هر یک در شکل‌گیری منظر دفاعی آنها تبیین می‌شود.

فرضیه

منظر دفاعی شهر مستیا - در حاشیه رودخانه و بر روی دامنه کوه‌هایی با شیب نسبتاً زیاد- به شکل برج و بارو نبوده، بلکه تک‌برج‌های سنگی مرتفع که در سطح شهر پراکنده است، نقش دفاعی شهر را به عهده دارند. سیستم دفاعی مستیا که هویت منظر شهری آن را تشکیل می‌دهد، استثنایی و برآمده از شرایط طبیعی، زمین‌شناسی بستر شهر و شرایط اجتماعی ساکنان آن است. بستر سنگی و کمبود زمین کشاورزی، جمعیت ساکن را

بومیان فراهم می‌کند.

معماری دفاعی گرجستان، جزئی شاخص از منظر فرهنگی آن است. ساکنان شهرهای گرجستان، در تعامل با طبیعت سرزمین خود و شرایط تاریخی آن، ناگزیر به ساخت گونه‌ای از معماری هستند که بتوانند در برابر دشمنان از خود دفاع کرده و امنیت مورد نیاز برای یکجانشینی خود را تأمین کنند. آنها در بیشتر شهرها از طریق ساخت برج و باروی دفاعی، و در برخی شهرها، با ساخت تک‌برج‌های مرتفع و متعدد، امنیت خود را تأمین می‌سازند. مقاله حاضر در ادامه به بررسی دو نمونه از شهرهای گرجستان می‌پردازد؛ شهر گوری در استان کارتلی و شهر مستیا در استان سوانتی. دو منطقه مورد بررسی- از قدیمی‌ترین سکونتگاه‌های انسانی گرجستان- در طول تاریخ همواره مورد توجه و هجوم قبایل بوده و ساکنان آن، هریک به گونه‌ای متفاوت، خود را از گزند دشمنان در امان نگه داشته‌اند؛ شهر گوری از طریق حاکمیت یک دولت مرکزی مقتدر و شهر مستیا از طریق اتحاد ساکنانش که کوه‌نشینانی آزادی‌خواه بودند.

مستیا: منظر دفاعی غیر متمرکز و برون‌گرا

استان تاریخی «سوانتی» در شمال غرب کشور گرجستان فعلی،

قسمت مرکزی قفقاز بزرگ را دربرمی‌گیرد. سوانتی، در امتداد دره رودخانه انگوری «Enguri» شکل گرفته و بلندترین منطقه مسکونی قفقاز است که سوان‌ها در آن سکونت کرده‌اند. کوه مرتفع «Ushba» تقریباً از تمام نقاط این منطقه دیده می‌شود، چهره طبیعی شاخصی دارد و از مهمترین عناصر منظر طبیعی استان سوانتی است. در تقسیمات سیاسی و جغرافیایی، این استان به دو بخش بالا و پایین، تقسیم شده است. «سوانتی بالا» به دلیل مناظر طبیعی زیبا و گنجینه‌های ارزشمند تاریخ و معماری آن، شهرت ویژه‌ای دارد؛ ابزار نظامی و کشاورزی و نیز اشیای تزئینی که در این منطقه پیدا شده، متعلق به هزاره دوم و اول قبل از میلاد است (Okrostsvaridze, 2014). همچنین برج‌های معروف سوانتی، در فاصله قرن‌های ۹ تا ۱۲ میلادی ساخته شده، در سازمان میراث فرهنگی جهانی ثبت و از معروف‌ترین المان‌های قرون وسطی است.

کوه‌هایی که منطقه را محاصره کرده‌اند، صدها سال آن را از غارت کشورهای متخاصم پناه داده‌اند. رشته‌کوه بالی، سوانتی به اصطلاح «آزاد» را از سوانتی «رعیت» جدا می‌کند و در دوره‌ای ۴۰۰ ساله به عنوان سنگری طبیعی، کوه‌نشینان آزادیخواه را از ظلم فئودال‌هایی که در قرن ۱۵ میلادی قسمت غربی سوانتی

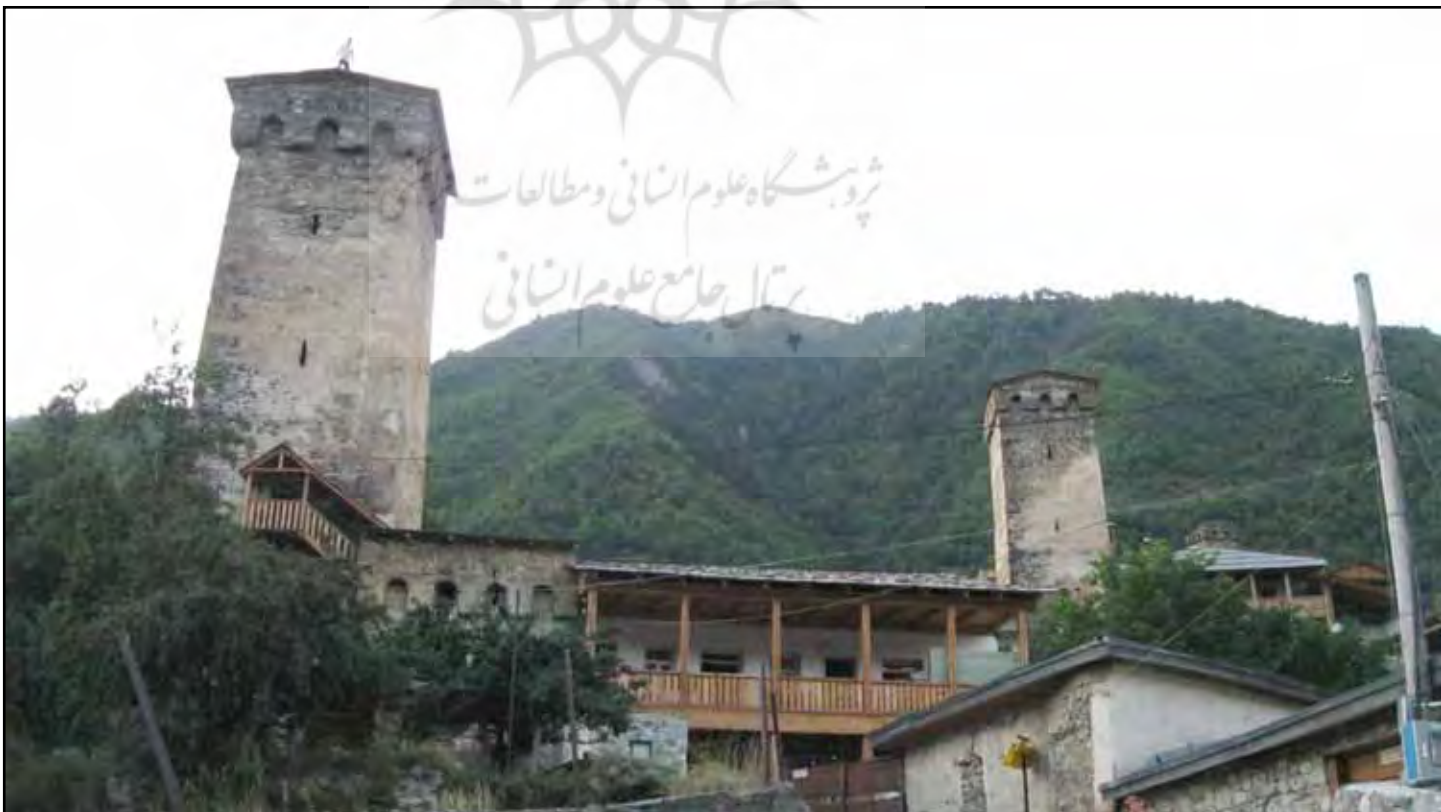
تصویر ۱. برج‌های دفاعی پراکنده و برون‌گرا، عامل اصلی خوانایی منظر شهر. مستیا، گرجستان. عکس: سیدامیر منصوری، آرشیو مرکز پژوهشی نظر، ۱۳۹۲.

سوخت برای گرمایش و پخت و پز است. جنگل‌های منطقه علاوه بر تأمین درآمد خانوارها به تأمین امنیت ساکنان، جلوگیری از بلایای طبیعی، کنترل آب و هوا، کنترل چرخه تغذیه منجر شده و به حفظ جنبه‌های معنوی و فرهنگی ساکنان منطقه کمک می‌کند (Kemkes, 2011). کشاورزی نیز از دیگر منابع درآمد ساکنان مستیا است. اگرچه تنها ۷ درصد از اراضی منطقه، قابل کشت است، حدود ۹۹ درصد از ساکنان خودکفای مستیا به کشاورزی در مقیاس کوچک اشتغال دارند، و این در حالی است که ۴۱ درصد از زمین‌های سوانتی بالا، جنگل کاری شده و جنگل‌داری بخشی از منابع درآمد تمام ساکنان است (Bordkoff, 2014). وجود منابع طبیعی ارزشمند از جمله معادن مختلف، منبع درآمد دیگری برای مستیا و سوانتی است. بر مبنای منابع تاریخی، در قرن‌های ۱۸ و ۱۹ میلادی، عنصر طلا از مناطق آبرفتی سوانتی استخراج می‌شده است. به نقل از منابع مورخان یونانی و رومی در مورد منطقه سوانتی، در رودخانه‌های کوهستان‌های کشور گرجستان، مقادیر زیادی طلا، توسط بیگانگان استخراج شده؛ چراکه رودخانه‌های بسیاری در این منطقه، خاک‌های طلائی از کوه‌های قفقاز حمل می‌کنند. مطالعات زمین‌شناسی اخیر در سوانتی، وجود خاک‌های آبرفتی حامل طلا را تأیید می‌کند.

بالا را به تصرف در آورده بودند، در امان نگهداشته بود (مترولی، ۱۳۷۵). مستیا، از گذشته مستعد سکونت انسان بوده است؛ خاک حاصلخیز و مستعد کشاورزی، مراتع مناسب دامداری، و فور چشمه‌های آب معدنی و معادن سنگ گرانیت و مرمر. شهر مستیا، مرکز اداری (حکومتی) سوانتی بالا، در دره رود «Mestiachala» شکل گرفته است. این شهر در فاصله ۱۳۰ کیلومتری شمال شهر زوگدید، در منطقه کوهستانی شمال گرجستان قرار دارد. توپوگرافی طبیعی زمین و دامنه‌های پرشیب، جنس صخره‌ای و نفوذناپذیر زمین، فاصله گرفتن از شهرهای ساحلی، سخت‌بودن عبور و مرور در جاده‌های پرخطر کوهستانی، شرایط آب‌وهوایی خاص از جمله طولانی‌بودن زمستان‌های سخت و سرد و کمبود زمین‌های کشاورزی، شرایط ویژه‌ای برای سکونت در این منطقه ایجاد کرده است. به این ترتیب، مستیا از نزدیک‌ترین سکونتگاه‌های اطراف خود فاصله قابل توجهی دارد. با عبور از گستره وسیع غیر قابل سکونت به بستری می‌رسیم که کوه‌های آن شیب معتدل‌تری دارند، دره‌ها عریض‌تر شده و قابل سکونت هستند. با توجه به شرایط طبیعی مستیا، معیشت روستایی آن وابسته به جنگل‌ها و منابع طبیعی دیگر بوده و چوب به عنوان منبع اولیه

تصویر ۲. پناه‌بردن خانوارها به برج‌های دفاعی و تأمین امنیت خانواده در مواقع بحران. مستیا، گرجستان. عکس: سیده فاطمه مردانی، آرشیو مرکز پژوهشی نظر، ۱۳۹۲.

یا چند خانه است که با فاصله از یکدیگر ساخته شده‌اند. ساکنان در ابتدای شکل‌گیری شهر، به قطع کردن درختان جنگلی، تولید زمین‌های کشاورزی و مراتع دامپروری در محدوده مناسب سکونت، ساخت خانه و برج دفاعی پرداختند. به نظر می‌رسد از آنجاکه هر خانواده در اطراف خانه خود، زمین‌های کشاورزی و مراتع دامپروری را شکل داده بود، لذا در طول زمان، خانوارهای جدید برای یافتن محدوده مناسب سکونت، نمی‌توانستند وارد حریم خانواده‌های دیگر شوند. به این ترتیب خانه‌ها با فواصلی از یکدیگر شکل گرفتند. برج‌های دفاعی نیز به همین ترتیب در مجاورت هر چند خانه ساخته شدند (تصویر ۲).

شکل‌گیری سکونتگاه‌ها در مستیا تدریجی و مستقل بوده و این مجموعه تحت حمایت یک دولت متمرکز شکل نگرفته است. همچنین سرانه زمین مورد نیاز خانوارها بالا بوده و جنس زمین، بخش‌هایی از آن را غیر قابل استفاده می‌کند. نقاطی که جنس خاک آن سخت بوده و قابلیت کشت ندارد، برای ساخت خانه و برج، و زمین‌های خاکی با عمق مناسب برای کشاورزی کاربرد دارد. مطابق عکس هوایی بخشی از منطقه مستیا، خانه‌ها در مجاورت رود مستیاچالا - بستر صخره‌ای - و زمین‌های کشاورزی در بالادست خانه‌ها - دامنه‌های خاکی و قابل کشت - شکل گرفته‌اند. علاوه بر جنس زمین، جهت‌گیری شرقی - غربی رودخانه و دره مستیا نیز در انتخاب مکان سکونت، کشاورزی و جنگل‌داری توسط ساکنان مؤثر است؛ دامنه‌های شمالی دره که

امروزه مقادیر طلا با غلظت‌های متفاوت در رودخانه‌های سوانتی به اندازه‌ای است که افسانه‌های بسیاری در مورد آن وجود داشته و از این منطقه به «کشور غنی از طلا» تعبیر می‌شود. افسانه «گوسفند طلایی» شاهد این ماجراست. در این میان، ساکنان منطقه نیز از این فرصت طبیعی بی‌بهره نمانده‌اند؛ بومیان، با قراردادن پوست ضخیم گوسفند در چشمه‌های طبیعی به جمع‌آوری طلای رسوب‌کرده مشغول بودند (Okrostsvavidze, 2014). به این ترتیب سوانتی مورد توجه زمین‌شناسان و ماجراجویان از یک سو و غارتگران و دشمنان از سوی دیگر بوده و مسئله غارت این منطقه از دیرباز امری اجتناب‌ناپذیر است.

خانواده‌های ساکن مستیا که تحت نظام فتودالی زندگی کرده و عمدتاً از راه کشاورزی امرار معاش می‌کردند، برای مقابله با غارت بیگانگان و تأمین امنیت، متناسب با شرایط طبیعی و جغرافیایی، تمهیدات متفاوتی اندیشه کرده و همچنین به گونه خاصی از معماری روی آوردند. هریک از گروه‌های خانواری در کنار خانه و تجهیزات متعلق به خود، یک برج مراقبت سنگی و یک دیوار دفاعی پیرامون زمین خود ساخت (Gilbert, 1992). به این دلیل که ساخت برج و بارو بر روی دامنه کوه‌ها و دره‌ها ممکن نبود، تجهیزات دفاعی به صورت پراکنده و مجزا در سطح شهر شکل گرفت. به این ترتیب موقعیت استراتژیک مستیا، نقش مهمی در ایجاد ساختار منظر دفاعی آن داشته است (تصویر ۱). منظر دفاعی مستیا به شکل برج‌های مرتفع سنگی متعلق به یک

تصویر ۳. تفکیک سکونت و کشاورزی در دامنه‌های شمالی و جنگل‌داری در دامنه‌های جنوبی دره مستیا، گرجستان. مأخذ: www.maps.google.com.

تصویر ۴. منظر شهر گوری از داخل قلعه که بر روی بلندی‌های شهر ساخته شده. گوری، گرجستان. عکس: سیده فاطمه مردانی، آرشیو مرکز پژوهشی نظر، ۱۳۹۲.

گونه خاصی از معماری بودند. بنابراین معماری دفاعی مستیا به صورت تک‌برج‌های پراکنده، غیرمتمرکز و خانوادگی شکل گرفته است.

بهره بیشتری از نور جنوب دارند، برای سکونت و کشت انتخاب شده و در دامنه‌های جنوبی جنگل کاری کرده‌اند (تصویر ۳). از سوی دیگر خانوارها برای مقابله با مسئله غارت، ناگزیر به ساخت

تصویر ۵. قلعه گوری، منظر دفاعی یکپارچه، متمرکز و درونگرا، گوری، گرجستان. عکس: سیده فاطمه مردانی، آرشیو مرکز پژوهشی نظر، ۱۳۹۲.

گوری: منظر دفاعی متمرکز و درونگرا

استان کارتلی (قلب دولت گرجستان) یا همان ایبریای باستانی که در منابع تاریخی یونان و روم از آن یاد شده، جایی است که یک دولت مرکزی گرجی، قرن‌های متمادی، هسته اقتصادی و فرهنگی را در آغاز قرون وسطی تشکیل می‌داد.

شهر گوری، قلب کارتلی داخلی و محل تلاقی راه‌های ارتباطی متعددی است و هسته باستانی شهر در محل برخورد رودهای کر و لیاخوی قرار دارد. قلعه شهر، نگهبان سرسخت مرزهای کارتلی، در دوران باستان بر روی صخره‌ها بنا شد (تصویر ۴). این شهر، در دوره فتودالیسم از استحکامات پادشاهان گرجی و یکی از بزرگ‌ترین شهرهای گرجستان بود (امیراحمدیان، ۱۳۷۷).

در گرجستان به ویژه در منطقه کارتلی که مرکز این سرزمین بوده، به زندان‌ها و قلعه‌هایی برمی‌خوریم حاکی از فعالیت‌های جنگجویانه اشرف قرون وسطایی که بازرگانان را به گروگان می‌گرفتند و از تعرض دشمنان خارجی جلوگیری می‌کردند (لانگ، ۱۳۸۹).

منطقه کارتلی از دوران باستان تحت حاکمیت یک دولت مرکزی بود و معماری دفاعی آن به صورت برج و بارو در اطراف هر شهر شکل می‌گرفته است. گوری و تفلیس، دو نمونه از شهرهای استان کارتلی، هریک قلعه‌ای دارند که توسط حکومت مرکزی وقت، ساخته و اداره می‌شد. ساکنان، داخل دیوار دفاعی شهر

زندگی می‌کردند و از هجوم دشمنان در امان بودند. در گوری شکل‌گیری منظر فرهنگی-زیستی تحت لوای یک دولت متمرکز بوده است. همچنین موقعیت طبیعی این شهر و استقرار آن در ارتفاع، شرایط مناسبی برای تسلط شهر بر مهاجمان فراهم می‌کرد؛ سکونتگاه‌ها در زمینی مسطح ساخته شده و کوه‌هایی در اطراف گوری وجود دارد. گویی شهر، درون دره‌ای تخت و عریض، گسترش یافته و قلعه دفاعی آن بر فراز کوه‌های اطراف و در جایی مشرف به شهر ساخته شده است.

به همین دلیل گوری به منظر دفاعی یکپارچه، دژمانند و درونگرا دست یافته است. در واقع در شکل‌گیری منظر دفاعی گوری نیز همانند شهرهای دیگر همچون مستیا، دو عامل منظر طبیعی و تاریخ، نقش اصلی داشته است (تصویر ۵). اما تفاوت‌های دو عامل، موجب تغییر در منظر دفاعی این شهر در قیاس با مستیا شده است.

جدول ۱ با مقایسه شهرهای مستیا و گوری به تمایز دو گونه از منظر دفاعی در گرجستان می‌پردازد؛ مستیا در شمال غرب و گوری در مرکز گرجستان. علی‌رغم تفاوت‌های ذکر شده برای دو گونه منظر دفاعی گرجستان، شباهت‌هایی میان آنها وجود دارد که در جدول به آن اشاره نشده است؛ ابعاد و هندسه متناسب با بستر طبیعی، استفاده از مصالح بومی (سنگ، ملات و اندود)، سادگی، خلوص و پرهیز از تزئینات.

جدول ۱. مقایسه منظر دفاعی مستیا و گوری، مأخذ: نگارنده.

گوری	مستیا	شهر شاخصه‌های منظر دفاعی
برج و بارو	تک‌برج‌ها	شکل معماری دفاعی
درون‌گرا	برون‌گرا	تیپولوژی
کل شهر	یک یا چند خانواده	کاربران
حصارگونه	برج‌گونه و مرتفع	ویژگی کالبدی
یکپارچه و متمرکز	پراکنده و غیر متمرکز	دانه‌بندی
مرتفع‌ترین نقطه شهر	در مجاورت هر خانه	مکان‌یابی
دولت مرکزی	خانوادگی	مدیریت ساخت و بهره‌برداری

نتیجه گیری

انسان باستانی برای سکونت در گرجستان با بستر طبیعی مستعدی مواجه بوده و می توانسته در بخش های وسیعی از این سرزمین، مایحتاج زندگی خود را تأمین کند. امنیت یکی از نیازهای اولیه در انتخاب سکونتگاه های انسانی است. معماری با رویکرد دفاعی، پاسخی است که ساکنان گرجستان به سکونت در طبیعت آن داده اند. به این ترتیب، منظر دفاعی، علاوه بر نوع حکومت، متأثر از شکل بستر شهرها، شکل سکونتگاه ها، تراکم و چگونگی گسترش آنها و بسیاری عوامل دیگر بوده است. در سکونتگاه های گرجستان نیز، منظر طبیعی در چگونگی شکل گیری منظر دفاعی مؤثر بوده است. در درجه اول گزینش مکان زیستی به عنوان یک اقدام فرهنگی، متأثر از نوع منظر طبیعی بوده و منظر دفاعی نیز به عنوان بخشی از منظر زیستی، تابع شرایط منظر طبیعی بوده است. در درجه دوم و مهم تر آن که، منظر طبیعی تاحدی بر چگونگی تهاجم اقوام بیگانه و در نتیجه بر انتخاب الگوی منظر دفاعی سکونتگاه، تأثیر گذار بوده است. بنابراین منظر دفاعی گرجستان، تابعی از منظر فرهنگی آن بوده و تفاوت در تیپولوژی منظر دفاعی در این سرزمین، تحت تأثیر تفاوت های منظر طبیعی اجتماعات زیستی مختلف آن بوده است. مقایسه شهرهای مستیا و گوری در گرجستان، نتایج قابل توجهی ارائه می دهد؛ گوری همانند تفلیس، بم، خرم آباد و بسیاری شهرهای دیگر، منظر دفاعی خوانایی دارد؛ برج و باروی شهر در موقعیتی ساخته شده که امکان موفق بودن حمله دشمن را به حداقل برساند. در حالی که در شهرهای مستیا و اوشگولی، اثری از برج و باروی دفاعی در شهر نبوده و تک برج های سنگی مرتفع، منظر دفاعی شهر را شکل می دهد. برج های دفاعی، پاسخ ساکنان مستیا به شرایط طبیعی، تاریخی و فرهنگی سرزمینشان است؛ فردگرایی ساکنان، گسترش تدریجی شهر، شکل و شیب طبیعی زمین، عواملی وابسته به فرهنگ، تاریخ و طبیعت گرجستان، منظر سکونتگاه های آن را از یکدیگر متمایز می کند.

فهرست منابع

- امیراحمدیان، بهرام. (۱۳۷۷). *جغرافیای گرجستان*. تهران: انتشارات بین المللی الهدی.
- لانگ، دیوید مارشال. (۱۹۶۶). *گرجی ها*. ترجمه: رقیه بهزادی (۱۳۸۹). تهران: انتشارات طهوری.
- مترولی، رویین (۱۹۹۳). *گرجستان*. ترجمه: بهرام امیراحمدیان (۱۳۷۵). تهران: مؤسسه انتشارات وزارت امور خارجه.
- نگاهی به تاریخچه گرجستان. (۷/۱۱/۱۳۹۲). قابل دسترس در: <http://www.yjc.ir/fa/news/4474937> (تاریخ مراجعه: ۲/۶/۱۳۹۳).
- Bordkoff, P. A. (2014). *Perceptions of Climate Change and Vulnerability in Upper Svaneti, South Caucasus, Georgia* (Unpublished M.A Thesis), Butte: The University of Montana Missoula, MT.
- Gilbert, R. (1992). Svanetia: The Legendary Kingdom of the Caucasus, *The Alpin journal*, (97): 137-143.
- Kemkes, R. J. (2011). *Rural Household Livelihood Strategies, Forest Dependence and the Political Economy of Development in Upper Svaneti*, Georgia: University of Massachusetts.
- Okrostsvardize, V. A.; Bluashvil, I. D. & Gagnidze, E. N. (2014). Field investigation of the mythical "Gold Sands" of the ancient Colchis Kingdom and modern discussion on the Argonauts' expedition, *journal of Episodes*, 37 (2): 122-128.